

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE BEKTAŞİ MESELESİ (1876-1908)

The Bektashi Problem during The Period of Abdulhamit II

Über das Bektaschi-Problem in der Regierungszeit des Sultan Abdülhamit II. (1876-1908)

Eray YILMAZ*

ÖZ

19. yüzyılda Osmanlı iktidarı, modern bir kimlik meydana getirmeye çalışmış, modern kimlik büyük oranda Sünni-Hanefî mezhep ile Türk kökene dayanmıştır. Osmanlı iktidarının meydana getirmek istediği modern kimlik içinde Bektaşilik yer almadığı gibi, Bektaşilik, Sünni-Hanefî mezhep içinde eritilmek istenmiştir. Bu politika, 1826'da Yeniçeri Kırımı ve Bektaşî tarikatının kapatılmasıyla açık bir biçimde başlamış, II. Abdülhamit dönemi de dahil tüm 19. yüzyıla yayılmıştır. Bektaşî tarikatı, 1826'dan itibaren Osmanlı iktidarından gördüğü baskı ve eritme politikasına karşı, kendi geleneklerini, inanç ve ritüellerini korumaya çaba göstermiştir. Bu makale, II. Abdülhamit döneminde görülen Bektaşî meselesini, iktidarın modern kimlik politikasını ve Bektaşî tarikatının var olma mücadelesini değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Bektaşilik, II. Abdülhamit, Osmanlı Kimliği, İslamcılık.

* Dr., Öğr. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, eryilmaz@yildiz.edu.tr.

ABSTRACT

In the 19th century, Ottoman Empire tried to create a modern identity and based it largely on the Sunni Hanafi Madhab and Turkish origin. Bektashism wasn't included in this modern identity that Ottoman Empire wanted to create; it was desired to dissolve Bektashism within the Sunni Hanafi Madhab. This policy openly started with the abolition of Janissaries and Bektashi order and spread throughout 19th century, including the period of Abdulhamid II. The Bektashi order has tried to preserve its own tradition, belief and rituals against the oppression and the policy of dissolution applied by Ottoman Empire since 1826. This paper evaluates the Bektashi issue in the period of Abdulhamid II, the Empire's modern identity policy and the struggle of the Bektashi order to survive.

Keywords: Alevism, Bektashism, Abdulhamid II, Ottoman identity, pan-Islamism.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Osmanische Regierung versuchte im 19. Jh. eine moderne Identität zu schaffen, wobei diese moderne Identität sich größtenteils auf die sunnitischen und hanefitischen sowie auf die türkischen Wurzeln gründete. Für das Bektaschitum aber in der von der Osmanischen Regierung vorgesehenen modernen Identität kein Raum vorgesehen, vielmehr sollte das Bektaschitum in der sunnitischen und hanefitischen Konfession assimiliert werden. Diese Politik begann offenkundig 1826 mit dem Janitscharen-Gemetzel und mit dem Verbot des Bektaschi-Ordens und umfasste sowohl die Regierungszeit von Abdülhamit II. als auch das gesamte 19. Jahrhundert. Der Bektaschi-Orden versuchte ab 1826 gegen die Unterdrückungs- und Assimilierungspolitik seitens der Osmanischen Regierung ihre eigenen Traditionen, ihren Glauben und ihre Rituale zu schützen. Dieser Artikel geht auf das Bektaschi-Problem in der Herrschaftsperiode von Abdülhamit II. ein und bewertet die moderne Identitätspolitik der Regierung und den Überlebenskampf des Bektaschi-Ordens.

Schlüsselwörter: Alevitentum, Bektaschitum, Abdülhamit II., Die Osmanische Identität, der İslamismus.

Giriş

Bu makalede, II. Abdülhamit döneminde Bektaşî meselesi incelenmektedir. 1826'da Yeniçeri Ocağının tasfiyesiyle birlikte Bektaşî Tekkesi de kapatılmış, tekkenin mülkleri müsadere edilmiş, diğer tekkelere verilmiş, kimi din adamları idam edilmiş, kimileri sürgüne gönderilmiştir. Bu tarihten itibaren bir bakıma yeraltına inen Bektaşîlik, Osmanlı Devleti'nin baskıcı politikalarına karşı, hemen hemen tüm 19. yüzyıl boyunca varlığını korumaya ve geleneklerini sürdürmeye gayret etmiştir.

Tanzimat döneminin ardından iktidara gelen ve kısa süreli Meşrutiyet rejiminin tasfiyesi ile mutlak bir rejim meydana getiren II. Abdülhamit, siyasal yaşamında olduğu gibi, Bektaşî meselesinde de dedesi II. Mahmut'un yolunu takip etmiş, Bektaşîleri baskı altında tutmayı sürdürmüş, bu durum arşiv belgelerine açık bir biçimde yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin söz konusu politikasına karşı Bektaşîler, bu dönemde de var olmaya, kendi toplumsal değerlerini yaşatmaya çaba göstermişlerdir.

Bu makalenin ilk kısmında, II. Abdülhamit'in genel siyasal yaşamı, İslamcılık bağlamında incelenmiş, İslamcı politikanın tanımı, koşulları ve unsurları üzerinde durulmuştur. Makalenin ikinci kısmında, II. Abdülhamit'in İslamcı siyasetini tamamlayan tarikat siyaseti ele alınmış, rejimin desteklediği, örnek sayılabilecek tarikat ve din adamları siyasal gerekçeleriyle incelenmiştir. Makalenin üçüncü kısmı, ana sorunu, Bektaşî meselesini tartışmaktadır. Burada, II. Abdülhamit rejiminin Bektaşîlere yaklaşımı hatıralara, ikincil araştırmalara ve nihayet arşiv belgelerine dayanarak incelenmiş, ardından birtakım sonuçlara varılmıştır. Arşiv belgelerine dayanan kısımda dört örnek vaka üzerinde durulmuş ve bu vakalardan tarihsel derinliğe inen yanlarıyla sonuçlar çıkarılmış, rejimin Bektaşî meselesini ele alma tarzı ve siyaseti çözümlenmiştir.

Bu makale bir taraftan II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti'nin, Bektaşîleri Sünni-Hanefî resmi mezhep içinde eritme politikasını incelerken bir taraftan da Bektaşîlerin ayakta kalma mücadelesi üzerinde durmaktadır. Makale, aynı zamanda II. Abdülhamit rejiminin izlediği İslamcı politikayı Bektaşîler özelinde incelemekte, böylece söz konusu politikanın içeriye dönük, nasıl bir İslamcılık olduğu daha açık bir biçimde görünmektedir.

1. II. Abdülhamit'in Mutlak İktidarı ve İslamcı Siyaseti

Tanzimat döneminin ardından, özellikle Mithat Paşa'yı eledikten sonra, sansür-yandaş basın, hafiye-jurnal ve pederşahi ilişkilerle adım adım mutlak bir tek adam rejimi kuran II. Abdülhamit¹, siyaset tarzıyla, tarihçiler arasında "İslamcılık ve Panislamcılık" biçiminde değerlendirilmiştir. II. Abdülhamit rejimi, Tanzimat döneminde gerçekleştirilen hukuki, idari ıslahatları sürdürmekle birlikte, özellikle Müslümanlar arasında meydana gelebilecek ve ayrılıklara yol açabilecek milliyetçi hareketlerden kaygı duymuştu. Hem bu hareketlerin önlenmesi için hem de İngiltere, Fransa ve Rusya gibi emperyalist güçlere karşı, Selim Deringil'in ifadesiyle Pan-İslamizm "ıcat edilmiş" idi. Bu dönem Pan-Slavizm, Pan-Germenizm gibi "Pan" hareketler, saldırgan hareketler olurken Deringil'e göre: "Osmanlı Pan-İslamizmi; savunmaya yönelik, meşru varlığını giderek tehlikede gören bir devletin politikasıdır." (Deringil, 2007: 30). II. Abdülhamit idaresinin, tüm Müslümanları saldırgan politikalarla Osmanlı iktidarı altında bir arada toplamak gibi bir siyaseti söz konusu değildi. Meseleyi aynı kavram bağlamında değerlendiren Niyazi Berkes de bu siyaseti şöyle ifade ediyor: "Realist bir politikacı olan Abdülhamit'in [Pan-İslamcılığı], Arap şeyhlerine, mehdilere, Mısır hıdivlerine, Mısır, Suriye ve Yemen'deki Arap ayrılıkçı akımlarına karşı bir Pan-İslamcılıktır. Bunların dışındaki çevrelere doğru yaptığı hareketler, Osmanlı İmparatorluğu dışındaki büyük İslam dünyasında Osmanlı hilâfetinin prestijini sağlayacak eylemlerdi." (Berkes, 2002: 367) ².

- 1 II. Abdülhamit'in mutlak bir rejim kurmasında kişisel tecrübesinden ve mizacından kaynaklanan unsurlar da dikkat çekmektedir. Padişah, iktidarının başında Ali Suavi'nin suikast girişimiyle karşılaşmış, yaşamı boyunca büyük bir suikast korkusuyla yaşamış, günlük yaşamına da bu korkusu alabildiğine yansımıştır. Yemeklerini yemeden hemen önce kilerci başına taktırır, jurnal kâğıtlarını gözü önünde gerçekleşen dezenfeksiyon işleminin ardından inceler, sarayda kuytu köşe tüm lambaların yanmasını ister, kimseye güvenemediğinden sakalını kendisi düzeltir, akşam nerede yatacağına son ana kadar karar vermezdi (Yıldırım ve Özatalay, 2012: 123-132). II. Abdülhamit, saray içinde de kimsenin birbiriyle iyi geçinmesini istemez, herkesin birbiriyle sorunları olmasını arzular, sadece kendisine tam bir sadakat isterdi. Döneminde jurnalcilik o hale gelmişti ki: "büyükler küçüklerden, amirler maiyetlerindeki memurlardan çekinirler, orduda binbaşı yüzbaşidan, kaymakam bunların her ikisinden [...] çekinirdi ki bu vaziyet madunla mafevk arasındaki münâsebeti ve askeri inzibâtı tamamen ihlal etmişti." (Biren, 1993: 30-31). Sultan'ın yaşadığı ölüm korkusunu Kâmil Paşa da hatıralarında nakletmiş, II. Abdülhamit'in sürekli bir suikast korkusuyla yaşadığını ifade etmiştir (Kamil Paşa, 1991: 174-175). Abdülhamit döneminde uygulanan sansür ve pederşahi ilişkileri kuran "hizmet politikası" için sırasıyla bk. Demirel (2007) ve Özbek (2008).
- 2 Selim Deringil de Tanzimat döneminden farklı olarak II. Abdülhamit iktidarının İslami bir karakter taşısa da önemli bir kısmının savunmaya yönelik laik bir siyaset olduğunu

Söz konusu siyaseti “İslamcılık” olarak ifade eden Kemal H. Karpat’a göre, II. Abdülhamit, imparatorluğun zayıflığının farkındaydı ve onu modernleşirmesi gerektiğinin bilincindeydi. Bir Osmanlı padişahının sadece tarihe ve Tanrı’ya hesap vereceğini düşünüyor, çevresine duyduğu güvensizliğin de etkisiyle iktidara mutlak hâkim oluyordu. Günlük yaşamında geleneksel saltanat yaşamını sürdürürken sarayını en modern ısıtma, aydınlatma cihazlarıyla donatıyor, tiyatro kuruyor, daha ziyade Batılı müzikten hoşlanıyordu. II. Abdülhamit’e göre, İslam ilerlemeye açık ve dinamik bir dindi. Batıların iddia ettiği gibi, geri kalmış değil, tersine tüm yenilikleri, özellikle teknik, biçimsel gelişmeleri takip edebilecek bir dindi. II. Abdülhamit rejiminin modernleşme ile biçimlenen bir İslamcılığı seçmesindeki temel neden, imparatorluğu bir arada tutacak biricik ideolojinin İslamcılık olduğuna inanmasıydı. Sultana göre, imparatorluğu korumanın en iyi yolu özellikle Müslümanlar arasında meydana gelebilecek etnik milliyetçilikten kaçınmak, statükoyu korumak, imparatorluk coğrafyasının özellikle doğusundaki Arap, Kürt ve Balkanlar’daki Arnavut aşiretleriyle iyi ilişkiler kurabilmektir. Karpat’a göre, II. Abdülhamit’in İslamcılığı oldukça pragmatik bir tutumdur. Esas mesele, imparatorluk coğrafyasını mümkün olduğu kadar geniş tutabilmektir (Karpat, 2001: 161).

Bir başka çalışmasında Karpat, II. Abdülhamit’in İslamcı siyasetinin Osmanlı siyaseti tamamladığını ifade etmiştir. Buna göre II. Abdülhamit, Tanzimatçı ıslahatları sürdürmüş, bununla birlikte İslamcı siyasetle “modern bir millet” meydana getirmek amacıyla Müslümanları daha gönülden devlete bağlamanın olanaklarını araştırmıştır. II. Abdülhamit iktidarı aynı zamanda Türkçü siyasetin gelişmesine de ortam hazırlamış, bu dönemde özellikle din birliği ile birlikte dil birliği sağlama çabası, Türkçenin ortaklaşmasına ve yayılmasına katkı sağlamış, böylece nesnel olarak Türkçü siyaset gelişme imkânı bulmuştu. Karpat’a göre, aslında Osmanlı idarecileri: “Osmanlılığı, İslamlığı ve Türklüğü aynı manada tek bir kimlik olarak görmekteydiler.” (Karpat, 2013: 74).

Yasamee’ye göre, her zaman üzerinde revolver taşıyan tedirgin padişah II. Abdülhamit’in siyasi düsturu dört öğeye dayanıyordu: Otokrasi, Muhafazakârlık, İslahatçılık ve İslam. Otokrasisi açık bir biçimde Tersane Konferansı ve Rus savaşının ardından görülmüş, yeni sultan, dedesi II. Mahmut’un yolunu tutacağını söyleyerek

söylemiştir. Deringil şöyle demiştir: “Her ne kadar devlet ideolojisinin tarzı ve motifleri İslami karakter taşısa da, Abdülhamit’in siyasetinin önemli bir bölümü savunmaya yönelik seküler düşüncelerden oluşuyordu.” (Deringil, 2007: 111).

Mithat Paşa'yı sürmesinin ardından meclisleri de “muvakkaten” kapatmış ve mutlak iktidarını kurma yolunda önemli adımlar atmıştı. Muhafazakârlığı dini-geleneksel simgeleri, değerleri öne çıkarıp mutlak iktidarını güçlendirmesinde, İslahatçılığı özellikle asker ve bürokrasiyi eğitim kanalıyla güçlendirmesinde, İslami unsurları ise dini dayanışma ve bağlılık gibi öğelerde görülmekteydi. II. Abdülhamit İslamcılığı, halife unvanını büyük güçlere karşı, sömürgelerindeki Müslümanları ayaklandırma kozu olarak kullanmıştı. Sultan, böyle bir şeyin gerçekleşmeyeceğinin farkında olduğundan böylesi bir çağrı yapmasa da bu kozu tüm saltanat dönemine yaymıştır (Yasamee, 1996: 1-25).

II. Abdülhamit'in İslamcı siyaseti sonuç olarak büyük oranda içeriye dönük bir siyaset olmuş, temel olarak Osmanlı devleti ile halifeye bağlılık, İslami simgeler üzerinden gerçekleştirilmek istenmişti. Bu doğrultuda II. Abdülhamit, bir taraftan hukukta, idarede, askerlik ve eğitimde Tanzimat dönemi ile kesin bir biçimde başlayan modernleşme anlayışını sürdürmüş, Gülhane Fermanı ile İslahat Fermanı çizgisini takip etmişti. Ancak bir taraftan da özellikle 93 Harbi'nin (1878-1879 Osmanlı-Rus Savaşı) ardından gelen göçmenleri imparatorluğa entegre etmek ve tüm Müslümanları etnik ayrım gözetmeksizin devlete halife üzerinden bağlamak amacıyla İslamcı bir siyasete yönelmişti. Bu politikanın nesnel şartlarıysa daha iktidarının ilk yılında meydana gelmiştir.

II. Abdülhamit iktidarının hemen başında 93 Harbi ile karşı karşıya kalmış ve kısa sürede ağır bir mağlubiyete uğramıştı. İngilizler, 1880'lerde Kıbrıs ile Süveyş kanalı çevresine yerleşirken Osmanlı iktidarının İngiliz yanlısı politikası da sona ermek üzereydi. Bundan böyle II. Abdülhamit, çeşitli unsurlarla kuvvetlendireceği mutlak rejimini kurarken bir taraftan da halife unvanından yararlanacaktı. Müslüman nüfusun artmasını ve onların Batılı ülkelere ve içeride gayrimüslimlere karşı duydukları tepkileri değerlendiren sultan, uluslararası politikada “denge siyaseti” adına, hilafet söylemini kullanacaktır. Hilafet siyasetinin ana hedeflerinden biri içeride oluşmaya başlayan Arap milliyetçiliği ile daha sonra Kürt ve Arnavut milliyetçiliğine karşı, Müslüman birlikteliği ruhunu oluşturabilmektir. Arap vilayetlerine camiler, okullar, Hicaz demiryolu³ gibi önemli yatırımlarla birlikte hilafet söylemi de Müslüman halkları bir arada tutmanın önemli bir unsuru olarak değerlendirilecektir. II. Abdülhamit, kimi tarikatlar ve İslam ileri gelenleriyle de ilişkiler kurarak “hilafet siyaseti”ni bu unsurlarla da pekiştirecektir. Hilafet söyleminin dışardaki muhataplarıysa İngiltere, Fransa ve

3 Bu mesele için ayrıca bk. Özyüksel (2013) ve Özyüksel (2000).

Rusya gibi emperyalist güçler olacak, II. Abdülhamit, Müslümanların lideri olarak, Müslümanları emperyalist idarelere karşı ayaklandırabileceği kozunu kullanacaktır⁴.

II. Abdülhamit'in İslamcılık anlayışı doğrultusunda uyguladığı siyaset, nihayet maddeler halinde şöyle ifade edilebilir: 1. Osmanlı padişahının halife sıfatı öne çıkarılmış, sık sık tekrarlanmıştır. 2. İslam âlimleri İstanbul'a davet edilerek misafir edilmiş, görüşleri alınmış, ülkelerine döndüklerinde yapacakları çalışmalar için yönlendirmelerde bulunulmuştur. 3. Cami, tekke, medrese gibi yapıların bakım ve onarımına özen gösterilmiş, namaz, oruç gibi ibadetler teşvik edilmiştir. 4. Toplumsal yaşamda özellikle kadınların kıyafetlerine yönelik düzenlemeler yapılmıştır (Özcan, 2001: 470-475)⁵.

II. Abdülhamit rejimi burada ifade edilen İslamcı politikası doğrultusunda, Bektaşî meselesinde 1826'da meydana getirilen egemen politikayı sürdürmüş, 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen yeni kurumlarla, devletin tekkeler ve özellikle Bektaşî tekkesi üzerindeki denetim ve hakimiyetini korumak ve güçlendirmek istemiştir. II. Abdülhamit rejiminin izlediği İslamcı politika, Bektaşîler söz konusu olduğunda, bu kitleleri "resmi mezhep"⁶ kabul edilen Sünnî-Hanefî mezhep içinde

4 II. Abdülhamit'in sarayında bulunmuş olan İsmail M. Mayakon da sultan için: "Müslümanlığı samimi, dindarlığı siyasi" diyerek siyasetin pek de derinlikli olmayan görünür yanına vurgu yapmıştır (Mayakon, ty.: 71). Daha açık bir ifadeyle Süleyman K. İrtəm meseleyi şöyle ortaya koymuştur: "Avrupa devletlerine bir tehdit silahı gibi gösterilmek istenilen bu ismi var cismi yok siyasetin hakiki mahiyeti de Avrupa diplomatlarınca ve devlet adamlarınca hiçbir vakit meçhul kalmamıştır." (İrtəm, 2003: 201). Söz konusu politikalarla beraber II. Abdülhamit iktidarı Güney Afrika, Hindistan ve Japonya'ya din âlimleri ile Kur'an-ı Kerimler göndermiş, emperyalist güçlere karşı etki alanını genişletmeye gayret etmiştir (Dabağyan, 2002: 181). Niyazi Berkes de Tanzimat dönemi devlet adamlarının israflı hayatından bıkan, Ermeni ve Rum sarrafların Batılı bankerlerle ilişkilerinden usanmış olan Müslüman ahalinin Abdülhamit'in tutumlu ve dindar görünümünden etkilendiğini söylemiştir. Yazara göre, bir yandan da Tanzimat ıslahatları nedeniyle değişmek zorunda olan Müslüman ahali yeniden durağanlığın rahatlığına dönmüştür (Berkes, 2002: 342). II. Abdülhamit'in siyasetini Muhammed Harb da İslamcı olarak değerlendirmiştir. Ona göre, II. Abdülhamit, Seyyid Cemaleddin Afgani, Mısırlı Mustafa Kâmil Paşa, Suriyeli Şeyh Ebu'l Hüda Sayyadî, Sibiryalı Abdürreşid İbrahim gibi âlimler ve tasavvufî tarikatlar aracılığıyla, Arapçayı Osmanlı resmi lisanı yapmak ve İslami araştırma merkezi kurarak Müslümanlar arasında manevî bir birliklik sağlama yönelmiştir. Dolayısıyla bu politikalarla İslamcı bir siyaset meydana getirmiştir (Harb, 2012: 153-209). Ayrıca Cezmi Eraslan da özellikle hilafet ve hac aracılığıyla II. Abdülhamit'in İslamcı bir siyaset izlediğini belirtmiştir (Eraslan, ty.: 191-211).

5 Ayrıca bk. Özcan, 1997: 40-63.

6 "Resmî mezhep" meselesi için bk. (Deringil, 2007: 111-139).

eritmek biçiminde cereyan etmiş, imparatorluk coğrafyasında yaşayan Bektaşî kitleler ve Bektaşîlik, cehalet, sapkınlık, zararlı itikat biçiminde tanımlanmış, okul, cami, medrese, ulema gibi vasıtalarla söz konusu kitleler resmi mezhep kabul edilen Sünnî-Hanefî daire içinde eritmek istenmiştir.

2. II. Abdülhamit Rejiminin Tarikat Siyaseti

1826'da gerçekleşen Yeniçeri Kırımı ve Bektaşî tekkesinin kapatılması, Osmanlı Devleti'nin tarikat siyasetini köklü bir biçimde değiştirmiş, bu tarihten itibaren devlet, tarikatlar üzerindeki denetim ve egemenliğini arttırmıştır. 1826'dan itibaren tarikatlar görece özerkliğini yitirmiş, özellikle aynı yıl Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla mali egemenlikleri sona ermiş, vakıf gelirleri orta ve uzun vadede hemen hemen tamamen hazineye aktarılmıştır (Öztürk, 1995: 521-524). 1836'da tarikatlar üzerindeki merkezi denetim mekanizması arttırılmış, tarikatlara merkez tekke zorunluluğu getirilmiş, halife ve şeyh atanması merkez tekkenin görevi sayılmış, merkez tekkeye Şeyhülislamlık'ın onayına mecbur edilmiştir (Özer, 2007: 85-89). 1866'da Meclis-i Meşayih'in kurulması ile merkezi egemenlik tam anlamıyla sağlanmak istenmiş, tekkelerin tamir-tadil işleri, şeyhlerin-babaların atamaları söz konusu meclisin ve yerel şubelerinin hakimiyeti altına alınmaya çalışılmıştır. Meclis-i Meşayih'in üyeleri devletin onayladığı tarikat şeyhlerinden seçilmiş⁷, padişah tarafından uygun görülen ve onaylanan tekkelere ayrıca ödenek tahsis edilmiş, uygun görülen tarikatların tekke ve türbeleri tamir ettirilmiş veya yeni mekanlar inşa edilmiştir.

III. Selim zamanından itibaren, Osmanlı iktidarı Nakşibendilik, Mevlevilik, Halvetilik, Kadirilik, Rufailik gibi Sünnî tarikatlarla yakın ilişkiler kurmuş, bu tarikatları halk üzerindeki egemenliğini pekiştirmek için değerlendirmiştir (Varol, 2011: 207). II. Abdülhamit, yukarıda genel hatlarıyla ifade edilen siyaseti sürdürmüş, devletin uygun gördüğü tarikatlara, ödenekler ayrılmış, mekanlarının tamir masrafları üstlenilmiş, kutsal gecelerde yardım miktarı arttırılmış, tekke şeyhlerine maaş bağlanmıştır. Mutlak bir rejim kuran sultan, İslamcı politikaları bağlamında birtakım şeyhleri yakınında tutmuş, onlar aracılığıyla bir kesim halk üzerindeki denetim ve hâkimiyetini sürdürmek istemiştir. Söz konusu şeyhler arasında Arap dünyasında nüfuzlu kabul edilen Şeyh Ebü'l Hüda Sayyadî ve Şeyh Zafır öne çıkmaktaydı. Yıldız

7 Sözelimi 1868 yılında Meclis-i Meşayih beş üyeden meydana gelmiş, üyelerini Sadiye, Kadiriye, Sünbülüye, Halvetiye ve Nakşibendi tarikatları şeyhleri oluşturmuş, bu heyete 1874 yılında Rıfaiye şeyhi de katılmıştır (Bilgin, 2003: 521-524).

Sarayı çevresine yerleştirilen ve II. Abdülhamit ile yakın ilişkiler kuran bu iki şeyh, özellikle belirli bir coğrafyadaki Araplar üzerinde etkili olmaya çalışmış, bir bakıma sultanın Araplar üzerindeki uzantısı olmaya ve sultan halifeyi meşrulaştırmaya gayret etmişlerdi (Buzpınar, 2009: 217; Buzpınar, 2010: 78-79).

Ebü'l Hüda, 30 yıl boyunca II. Abdülhamit ile yakın bir ilişki kurmuş, Yıldız Sarayı'nın altında, padişah tarafından kendisine hediye edilen Serencebey'de bulunan büyük konağı bağlı olduğu Rufai tekkesine dönüştürmüş, Arap coğrafyasından gelen konuklarını burada ağırlamıştır. Özellikle Rufailerin güçlü ve yaygın olduğu Suriye, Bağdat, Basra ve Yemen Arapları üzerinde etki kurmaya, bu bölgelerde padişahın desteğiyle Rufai tekkeleri açarak padişahı meşrulaştırmaya, halifelikliğini kabul ettirmeye gayret etmiş, Osmanlılar liderliğinde hilafet rejimini savunmuş, bu konuda Arapça kitaplar yazmıştır. Ebü'l Hüda, bu hizmetleri karşılığında hızla yükselmiş, Meclis-i Meşayih Reisliği, Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri yapmış, ailesinden birçok kimse önemli makamlara getirilmiş, dahası kendisinin de mensup olduğu Rufai tarikatı askerlikten muaf tutulmuştur. Tunus asıllı Şazeli şeyhi Şeyh Zafir de Yıldız Sarayı yakınına yerleştirilmiş, tekkesinde şehzade odaları yer almış, özellikle Kuzey Afrika'daki etkisinden yararlanılmak istenmiştir. Şeyh Zafir de Arapça yayınlar yaparak II. Abdülhamit'in halifelikliğini meşrulaştırma, güçlendirme gayreti göstermiştir (Varol, 2011: 209-214; Özer, 2007: 164-168).

1866'da kurulan Meclis-i Meşayih, 1891'de yeniden düzenlenmiş, tekkeler üzerindeki merkezi gücü arttırılmış, bu süreçte Kadirilik, Rufailik, Nakşibendilik gibi tarikatlara taşrada yeni tekkeler açılmış ve bu tarikatlar desteklenmiştir. İşte bu koşullarda, bir yandan Sünni tarikatlar desteklenir, yayılmaları sağlanırken diğer yandan da II. Abdülhamit'in mutlak hakimiyeti ve İslamcı politikası altında Bektaşî tekkeleri üzerindeki devlet gözetimi-denetimi ve baskısı ile birlikte Bektaşîlerin var olma, geleneklerini sürdürme, kendi din adamlarını seçme çabası sürmüştür, bu durum arşiv belgelerine yansımıştır. Aşağıda öncelikle bu dönemin genel Bektaşî meselesi ve devlet politikası üzerinde durulmuş, ardından örnek kabul edilebilecek dört dosya ayrıntılı bir biçimde incelenmiş, II. Abdülhamit'in iktidar yıllarında Bektaşî tekkelerinde yaşanan baskı politikaları ile tekkelerin direnme çabası değerlendirilmiştir.

3. II. Abdülhamit Döneminde Bektaşî Meselesi (1876-1908)

II. Abdülhamit'in kurduğu mutlak rejimin en önemli beklentisi hiç şüphesiz sadakat ve itaattir. Bu beklenti üzerine inşa edilen rejim, halk yönetimini İslamcı bir yaklaşımla kurmuş, tarikatlar ve şeyhleri bu yönetimin unsurları biçiminde değerlendirilmiştir. II. Abdülhamit rejimi yukarıda anlatıldığı gibi, Sünni tarikatları desteklemiş, denetlemiş, üzerlerinde hâkimiyet kurmuş, Bektaşî tarikatı üzerindeyse 1826'dan itibaren uygulanmaya gelen siyaseti sürdürmüştür. Osmanlı Devlet Arşivinde yer alan ve II. Abdülhamit'in iktidar yıllarına rastlayan birçok belge, Bektaşîler ile devlet arasındaki ilişkiyi göstermekte, Bektaşîlerin takibi, din adamlarının sürgün edilmesi, Bektaşî tekkelerine Nakşî şeyhlerin tayin edilmesi, Bektaşîlerin İslam akidelerini bozabilecek kitleler biçiminde değerlendirilmesi, belki daha doğru bir ifadeyle siyasal itaatleri konusunda var olan endişe devam edip gitmiştir.

Arşiv belgelerine geçmeden önce, Atıf Hüseyin Efendi'nin hatıralarında II. Abdülhamit ile bir Bektaşî'nin hikayesini anlattığı satırlar ilginç görünmekte ve rejimin Bektaşîlere ve Bektaşîliğe yaklaşımını ifade etmektedir. Hikâyeye göre, Masum adında medrese tahsili görmüş, ardından Bektaşî olmuş bir din adamı padişahın huzuruna çıkarılmış, padişahın dini sorularına cevap veremeyip ağlamaya başlamıştır. II. Abdülhamit, bu durum üzerine Masum'u, Yahya Efendi Dergahına göndermiş, burada yeniden eğitim alan Masum, Bektaşîliği bir tarafa bıraktığı gibi, Bektaşîlik aleyhine bir risale dahi kaleme almıştır (Atıf Hüseyin Bey, 2010: 398)⁸.

Hikâyenin gerçekliği bir tarafa, karakterin adının Masum olması; yani kandırılmaya yatkın bir izlenim vermesi, padişahın soruları karşısında bocalayıp ağlamaya başlaması, yeni eğitim sürecinin ardından Bektaşîlik aleyhine bir risale kaleme alması, rejimin Bektaşîliği değerlendirme biçimiyle yakından ilgili görünmektedir. Rejim, bir Bektaşî din adamına bir sorguyla yanlışlığını göstermiş, pişman etmiş, ardından doğruları göstererek Bektaşî'yi ve aslında Bektaşîliği yola getirmiştir. İşte II. Abdülhamit rejiminin Bektaşîliğe yaklaşımı bu kısa hikâyede anlatıldığı gibidir. Osmanlı iktidarı, Bektaşîliği, 1826'dan itibaren "doğru İslamiyet"ten ayrılmış, yoldan çıkmış görmekte, tekkelere hâkim olmaya, Bektaşî yolunu takip eden din adamlarını sorgulamaya, sürgün etmeye devam etmekte, tekkelerin başına Nakşî şeyhler getirmeyi sürdürmekteydi⁹.

8 Masum'un adının aslında Mesut olduğu ve Bektaşîlik aleyhine bir risale yazdırıldığına dair bk. Varol, 2011: 217.

9 Bu tezler için bk. Yılmaz, 2016: 111-128; Yılmaz, 2017: 93-119.

II. Abdülhamit rejimine göre Bektaşilik, hemen hemen tüm 19. yüzyılda olduğu gibi, vahşet, bedeviyet, cehalet, sapkınlık içinde yaşayan kitleler biçiminde görülmekte, Bektaşilik putperestlik, zararlı bir itikat biçiminde tanımlanmakta ve resmi mezhep içine yani Sünni-Hanefilik içine çekilmeye çalışılmaktaydı. Bu dönemde, Osmanlı devlet adamlarının yazdığı raporlarda da Bektaşilik, önyargıların ötesine geçemeyen, anlaşılmayan, dar ve sığ bir biçimde ele alınmış, bu kitlelerin ibadetleri aşağılanmış, kadın-erkek ilişkileri İslami değerlerin dışında görülmüştür. Bektaşilerin Sünni-Hanefi daire içine çekilmesi veya bu dairede eritilmesininse ancak cami, medrese, okul, ulema gibi iktidar araçlarının devreye sokulmasıyla sağlanabileceği ifade edilmiştir (Akşınar: 2016: 215-225; Alandağlı, 2016: 227-244).

Bu dönemin arşiv belgelerine genel hatlarıyla bakıldığında ve aşağıdaki dört örnek vaka incelendiğinde bu yaklaşım açık bir biçimde görülmektedir. Arşiv belgelerinde; uygun görmeyen Bektaşi babalarının sürgün edildiği, Bektaşi tekkelerinin Rufailere devredildiği, maarife terkedildiği, bazı Bektaşi ve Kızılbaşların halkı yoldan çıkardıkları gibi örnekler rastlanmaktadır (BOA, DH.MKT.833.15, 6 Muharrem 1322 [23 Mart 1904]. BOA, MF.MKT.174.33, 26 Z 1310 [11 Temmuz 1893]. BOA, Y..A...HUS.462.44, 8 N 1321 [28 Kasım 1903]). Aşağıda incelenen örnek vakalar, bu dönemin genel yaklaşımını ve Bektaşilerin nasıl baskı altına alındıklarını ve diğer taraftan var olma çabasını ve direnişini de göstermektedir.

3.1. Örnek Vaka Bir: Kırşehir, Erzurum, Sivas ve Mamürtülaziz Vilayetlerinde Bektaşi ve Kızılbaşlar

Yukarıda II. Abdülhamit ile Bektaşi Masum arasında sözü edilen hikâyenin Bektaşilere dair genel yaklaşımı ve siyaseti, Osmanlı Devlet arşivlerine neredeyse birebir yansımış görünmektedir. 1903 yılında sadaret ile padişah, sadaret ile Ankara, Erzurum, Sivas ve Mamürtülaziz vilayetleri arasında yazışmalar meydana gelmiştir. İlk belgeye, sadrazam tarafından padişaha yazılmış telhise göre, padişaha arz olduğu üzere, Kırşehir'in Hacı Bektaş nahiyesinde bulunan Bektaşi tekkesi çelebisi Cemalettin Efendinin faaliyetleri, saf halkı bozmakta ve yoldan çıkarmaktadır. Bu faaliyetlerin ortadan kaldırılması ve gerçek dini akidelerin muhafazası, şeriatın devam etmesinin temini için tedbirler almak gerekmektedir. Sadrazama göre, bu mesele esasen cehaletten ileri gelmekte gerek söz konusu yerde gerekse halkın önemli bir çoğunluğunu meydana getiren ve Kızılbaş namıyla bilinen Mamürtülaziz, Erzurum ve Sivas vilayetlerinde bulunan halkın cehaletten kurtarılması için kamu okullarının sayısı artırılmalı, uygun görülen ulema gerçek dini akideleri halka telkin etmelidir. Bu

durum, Ankara vilayeti ile burada sözü edilen diğer vilayetlere telgrafla ifade edilmiş, nerede, ne kadar ilkokul açmak gerektiği Maarif Nezareti ile de görüşülmüştür. Belgelere göre, söz konusu coğrafyada yaşayan Bektaşî ve Kızılbaşların akidelerinin düzeltilmesi ve bozguncu faaliyetlerinin giderilmesi dinen ve siyaseten zorunlu olup bunun için en önemli husus, kamu eğitiminin arttırılmasıdır.

Telhise göre, İstanbul'un hemen her köşesinde yeni mektepler açılmış, kamu eğitimi yayılmışsa da kamu eğitimi taşrada İstanbul kadar etkili ve yaygın olamamıştır. Bektaşîlik gibi zararlı faaliyetlerin önlenmesi için taşrada da yeni ve yeterli sayıda mektep açılmalı, yeterince medrese uleması yetiştirilmelidir. Bunlarla birlikte, halkın kolaylıkla anlayabileceği Türkçe ilmihal kitaplarının da merkez matbaada basılıp gönderilmesi, buradaki okullarda okutulması gerektiği ifade edilmiş, medreselerin de ıslah edilmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca, Arap coğrafyasında da mektep ve ilmihal kitaplarının eksikliğine dikkat çekilmiştir (BOA, Y.A...HUS...462.44.1.2, 15 Teşrinisani 1319 [28 Kasım 1903]).

Bu telhisten birkaç gün önce Ankara, Erzurum, Sivas ve Mamüretülaziz vilayetlerine gönderilen şifreli telgraflar, meselenin somut unsurlarını ve merkezin taleplerini ifade etmiştir. Yukarıda ifade edilen genel yaklaşım doğrultusunda Ankara vilayetine bir şifreli telgraf yazılmış ve Bektaşî meselesinin nasıl halledilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Sadaret'ten yazılan telgrafa göre, Kırşehir'de kamu eğitimi yaygın ve gelişmiş olmakla birlikte, buradaki Bektaşî çelebileri ve onlara tabi olanların faaliyetleri neticesinde saf halkın dini duyguları bozulmakta olduğu istihbaratı alınmıştır. Belgede, bu gibi şeriata aykırı hareketlerin engellenmesinin mahalli idarecilerin görevleri arasında olduğu ifade edilmiş, bu türlü faaliyetlerin tesirinde kalanların cahil oldukları, meselenin gizli bir biçimde araştırılması, söz konusu istihbarat doğru ise Bektaşî faaliyetlerinin engellenmesi, halkın cehaletten kurtarılması için kamu okullarının sayısının arttırılması tavsiye edilmiştir (BOA, Y.A...HUS...462.2.1, 12 Teşrinisani 1319 [25 Kasım 1903]).

Aynı gün, Sadaret'ten Erzurum, Sivas ve Mamüretülaziz vilayetlerine de benzer bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafa göre, söz konusu vilayetlerde birtakım Kızılbaşlar türeyip saf gönüllü halkın gerçek dini akidelerini bozmakta, onları yoldan çıkarmaktaydı. Kızılbaşların bu hareketlerinin şeriata kesinlikle uygun olmadığı, önlenmesi gerektiği söylenmiş, bu iş için uygun ulemanın görevlendirilmesi, kamu eğitiminin arttırılması gerektiği, böylece İslam ahalsininin cehaletten kurtarılabilceği

ifade edilmiş ve tavsiye olunmuştur (BOA, Y.A...HUS.462.44.3.1, 12 Teşrinisani 1319 [25 Kasım 1903]).

Bu belgelerden şu saptamalar çıkarılabilmektedir: 1. Osmanlı iktidarı, Bektaşileri 1826'dan itibaren olduğu gibi, dinen ve siyaseten bir tehdit biçiminde görmekte, bu yaklaşımını sürdürmektedir. 2. Osmanlı iktidarına göre, Bektaşilerin faaliyetleri şeriata aykırı olduğu gibi, Osmanlı iktidarına bir tehdit meydana getirmekte, bu faaliyetlerin ana nedeni ise cehalet biçiminde ifade edilmektedir. Osmanlı rejimine göre, cehaletin unsurları, Bektaşilerin Sünni-Hanefi sınırlar dışına çıkması, cem ibadetleri, bu ibadetlerinde kadın-erkek birlikte olmaları, demlenmeleri, dedeler ve babalar liderliğinde kendi din adamlarına sahip olmaları gibi unsurlardır. 3. Söz konusu unsurların, dinen, siyaseten meydana gelen sakıncalarının ortadan kaldırılmasıysa ancak iktidarın sınırlarını saptayan ve Bektaşileri bu sınırlar içinde eritmek isteyen kamu eğitiminin, cami ve medreselerin artırılması, uygun ulemanın Bektaşilerin yaşadığı bölgelerde etkili kılınmasıyla mümkün görülmektedir. Kısaca Bektaşiler, yola getirilen Masum gibi düzen içine çekilmeli, çemberin içinde yaşamlarını sürdürmelidir. 4. Belgelerden anlaşıldığı gibi, 1826'dan itibaren uygulanan Sünnileştirme politikasına karşı Bektaşilerin faaliyetleri sürmüş, dahası Bektaşi çelebileri veya aşağıda görüleceği gibi babaları, halifeleri, dervişleri halk üzerinde etkili olmaya, muhitlerini yaşatmaya ve geliştirmeye gayret göstermişlerdir. Bu ve aşağıdaki belgeler devletin merkezileştirme, bir başka ifadeyle modernleşme politikaları karşısında, Bektaşilerin var olma çabasını da ifade etmektedir.

3.2. Örnek Vaka İki; İstanbul'da Yedi Sekiz Kadar Bektaşi Tekkesi

Haziran-Ağustos 1892 tarihinde, Zaptiye Nezareti, Dahiliye Nezareti ve Sadaret arasında yapılan yazışmalarda, İstanbul'da bulunan ve sayıları yedi sekiz kadar olan Bektaşi tekkesinde birtakım uygunsuzlukların yaşandığı ve bunların önlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Söz konusu belgelerde yer alan istihbarat ve suçlamalar şöyle ifade edilebilir: Üsküdar ve Beyoğlu civarında yedi sekiz Bektaşi tekkesinde bulunan ve bir kısmı baba namını kullanan "işli işsiz" kimseler, cemaatlerin sayısını arttırmakta ve alınan istihbarata göre, bu tekkelerde içki imalatı yapılmaktaydı. Eğer içki imalatı doğruysa derhal tedbir alınmalı ve yasaklanmalıdır. Bu tekkelere, akılları doğru ve yanlış ayırt edemeyen Müslüman kadınların gittikleri, birtakım babalara dervişlik ve müritlik yaptıkları, saatlerce tekkede kaldıkları istihbaratı da alınmıştır. Bu tekkelerde mücerret dervişlerin olduğu ve babalar arasında da mücerret olanların bulunduğu

bilinmektedir. Bu halde, tekkelere kadınların gitmesi, saatlerce içeride kalmaları uygun değildir. Bu durum araştırılmalı, eğer istihbarat doğruysa önlenmelidir.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı idaresi alınan bir ihbar üzerine harekete geçmiş, meseleyi araştırmaya başlamış ve bu durum bürokratik yazışmalara yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin yaklaşımına göre uygunsuz görülen unsurlar maddeler halinde şöyle görünmektedir: 1. Sayısı tam kesinleşmemiş Bektaşî tekkelerinde ne oldukları, kim oldukları anlaşılamayan, şüpheli görülen, “işli işsiz” birtakım kişiler cemaatlerin sayısını arttırmış, bu durum endişeyle karşılanmıştır. Özellikle cemaat sayısının artması olağan şüpheli sayılan Bektaşîlerin takip edilmesini gündeme getirmiştir. 2. Alınan istihbarat veya jurnale göre, söz konusu tekkelerde içki imalatı yapılmakta, bu imalat ise tekke yaşamına uygunsuz görülmektedir. 3. İyi ve doğruyu ayıramayan birtakım Müslüman kadınlar, söz konusu tekkelere gitmekte, babalara dervişlik ve müritlik etmektedir. Osmanlı iktidarına göre, tekkelerde mücerret yaşam süren derviş ve babaların yanına kadınların gitmesi, müritlik yapması, tekkelerde saatlerce vakit geçirmeleri de uygun görülmemiştir. Netice itibarıyla, tekke cemaatinin sayısının yükselmesi, olası bir muhalif hareketin görülebileceği, iktidara duyulan sadakat ve itaatın sarsılabileceği endişesini doğurmuş, içki ve kadınların varlığına dine ve tekke adabına aykırı görülmüştür.

Cemaat sayısının artması Osmanlı iktidarına göre, siyasal kaygıyı gündeme getirmiş, içki ve kadın meselesi ise Bektaşî toplulukların ritüellerinden vazgeçmediğini, dem kültürünün ve kadın-erkek ibadetin sürdüğünü gözler önüne sermiştir. Bu belgelerden yansıdığı kadarıyla görülmektedir ki Osmanlı iktidarı, 1826'dan itibaren uygulamaya çalıştığı politikalarda tam anlamıyla başarılı olamamış, merkezde, İstanbul'da dahi Bektaşîler, tam anlamıyla bastırılmamış, tekkelerinde kendi seçtikleri babalarının yönetiminde geleneksel ritüellerini, kadın-erkek ibadetlerini sürdürmüşler ancak devletin takibinden de kurtulamamışlardır.

3.3. Örnek Vaka Üç; Girit'te Bektaşî Şeyhi Bıçakçı Mehmet Usta

Şubat 1888 tarihinde Meşihat, Dahiliye ve Girit vilayeti arasında yapılan yazışmalarda, Girit'e bağlı Hanya'da Bektaşî şeyhliği iddiasında bulunan Bıçakçı Mehmet Usta ile dervişi Mehmet söz konusu edilmiştir. Girit, Osmanlılar tarafından alınmasından itibaren Bektaşîliğin yaygın olduğu Osmanlı yerleşim birimlerinden birisi olmuş, Yeniçerilik ile birlikte Bektaşîliğin de yasaklandığı 1826'dan sonra da bu özelliğini korumuştur. 1826'da Osmanlı iktidarı, Girit'te Bektaşî tekkelerinin sayı ve

gelirlerinin bildirilmesini, Bektaşilerin adadan uzaklaştırılmalarını istemiş, tekkelerin yerine mescit ve mektep inşa edilmesini talep etmiş ancak anlaşıldığı kadarıyla tüm bu talepler yanıtızsız kaldığı gibi, adadaki Bektaşî varlığı ve etkinlikleri aratarak sürmüştür (Maden, 2016: 18-19, 28).

Girit'e bağlı Hanya'da, Şubat 1888'de yapılan yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Bıçakçı Mehmet Usta, Bektaşî şeyhliği yapmakta ve hanesinde insanları toplamaktaydı. Osmanlı iktidarına göre, şeriata muhalif hareketler yapmakta, muhtemelen cem ibadeti gerçekleştirmekteydi. Bıçakçı Mehmet Usta'nın yanı sıra derviş kabul edilen Mehmet de hanesine erkekler götürmekte, karısının yanında, söz konusu erkeklerle şarap içmekteydi. Belgeye göre Derviş Mehmet, Bektaşî olup tarikdaşlarıyla işret ve muhabbet etmekte ve tarikdaşlarını kardeşleri gördüğünden karısını onlara göstermekte ve kendilerinde haram olmadığını söylemekteydi. Bu vaka, yerel meşayih meclisi tarafından Girit'te bulunan meclise, oradan da merkeze bildirilmiş, durumun halkın dini duygularını bozabileceği ifade edilerek önlenmesi, Bıçakçı Mehmet Usta ile dervişinin gerekirse sürülmesi ifade edilmiştir. Nihayet, Girit'ten yazılan belgede Bıçakçı Mehmet Usta'ya nasihat edildiği, Bıçakçı Mehmet Usta'nın da bu nasihate uyararak hareketlerinden vazgeçtiği İstanbul'a bildirilmiş ve mesele kapatılmıştır (BOA, DH.MKT.1485.38.1., 1 Cemaziyelahir 1305 [14 Şubat 1888]. BOA, DH.MKT.1485.38.2., 1 Cemaziyelahir 13052 [14 Şubat 1888]. BOA, DH.MKT.1487.43.1, 8 C 1385 [1 Şubat 1888]. BOA, DH.MKT.1501.105.1, 6 Şaban 1305 [18 Nisan 1888]).

Sonuç itibarıyla Bıçakçı Mehmet Usta vakasıyla ilgili şu gözlemler yapılabilir: 1. Bıçakçı Mehmet Usta Hanya'da bir Bektaşî şeyhidir ve hanesinde cem ibadeti yaptırmakta, bundan dolayı Osmanlı iktidarı tarafından halkın dini duygularını bozmakla suçlanmaktaydı. 2. Derviş Mehmet ise karısının yanında tarikdaşlarıyla "işret sofrası" kurmakta, muhabbet etmekteydi. Derviş Mehmet'e göre, onun ve tarikdaşlarının yaptığı bir ritüeli gerçekleştirmektir, karısının yanlarında olmasıysa bir sorun değildi; çünkü tarikdaşlık bir bakıma kardeşlik anlamına gelmekteydi. Osmanlı iktidarının yönelttiği bu iki suçlamanın temelinde, şeriata aykırı hareketler yapmak, kadın-erkek birlikte içki içmek dolayısıyla halkın dini duygularını bozmak ifade edilmiş; sürgün cezası gündeme gelse de nasihat neticesinde bu dosya kapatılmıştır. Bu meselenin bu biçimde kapatılması birkaç biçimde yorumlanabilir: 1. Osmanlı iktidarı uzak Girit vilayetinde meydana gelen vakayı büyütmemek, tepkiye sebebiyet vermemek maksadıyla yumuşak bir biçimde meseleyi kapatmış, nasihatle yetinmiştir.

Nitekim yerel unsurların nasihat yoluna gittikleri ve meseleyi büyütmemek amacıyla daha yumuşak bir çözüm sundukları düşünülebilir. 2. Birinci yoruma bağlı bir biçimde, Girit'teki Bektaşî tekkelerinin ve nüfusunun geniş varlığı, yerel düzeyde direniş gösterme imkânı, meselenin büyütülmemesi yoluna gidilmesine sebebiyet vermiş, vaka bir nasihatle örtülmüştür.

3.4. Örnek Vaka Dört; Priştine'de Bir Bektaşî Babası Derviş Nabi

1904-1906 yılları arasında Osmanlı Devlet arşivlerine, Yanya vilayetine bağlı Berat sancağı, Iskrapar kazası Priştine köyünde bulunan bir Bektaşî tekkesine, bir baba seçimiyle ilgili bir mesele yansımıştır. Dahiliye Nezareti, Sadaret, Meşihat ve Şura-yı Devlet arasında gerçekleşen yazışmalarda mesele şöyle görünmektedir. Alınan ihbara göre, Priştine köyünde yer alan bir Bektaşî tekkesinin babası vefat etmiş, onun yerine Iskrapar ahalisinden iki yüzü aşkın kişinin katılımıyla tekkede bir toplantı gerçekleşmiş ve Derviş Nabi adında birisi tekkeye baba tayin edilmiştir. Bu ihbar sadarete ulaşmış, sadaret boşalan Bektaşî tekkelerinin baba tayininde izlenecek yolu yeniden hatırlatmış ve mesele Dahiliye Nezareti'ne havale edilmiştir.

Sadaret'in hatırlatığına göre, din adamları vefat eden veya bir nedenden yerini bırakan Bektaşî tekkeleri boş bırakılmamalı, din adamlarının tayinine dikkat gösterilmeli, merkezin onayıyla bu atama ve tayin işlemi gerçekleştirilmeliydi. Bu durumda, söz konusu tekkeye seçilen Bektaşî babası Derviş Nabi, Yanya Vilayeti tarafından araştırılmalı, köyden uzaklaştırılıp merkeze sürülmeli, burada durumun icabına bakılmalıdır (BOA, BEO.2303 172709.2, 12 Muharrem 1322 [29 Mart 1904]). Sadaret, Dahiliye'den gelen bu yazı üzerine şeyhliği boşalan Bektaşî tekkelerine şeriat-ı İslamiye'ye uygun olmayan kimselerin atanmaması gerektiğini ifade etmiş, bu durumu takip ettiğini bildirmiştir (BOA, BEO.2303.172709.1, 12 Muharrem 1322 [29 Mart 1904]). Mesele Şura-yı Devlet'e intikal etmiş, burada araştırılan Derviş Nabi dosyası üzerinden genel siyaset yeniden hatırlatılmış, Bektaşî tekkelerinin postnişinleri vefat ettikçe yerlerine hal ve hareketleri İslam dini ve şeriatına uygun olmayan kişilerin geçmesine izin verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Söz konusu Priştine tekkesi postnişinliğine seçilen Derviş Nabi'nin hal ve hareketlerinin İslam dini ve şeriatına aykırı görülmesi durumunda sürgün edilmesinin doğal olduğu ve merkezde, sürgün yerinde gerektiği kadar tutulması istenmiştir (BOA, BEO.2602.195080.3, 14 Rebiülahir 1323 [18 Haziran 1905]).

Bu sırada meşihat da mesele üzerinde durmuş, Osmanlı Devleti'nin Bektaşî meselesini nasıl değerlendirdiğini 1826'da gerçekleşen tasfiyeye de atıflarla ifade etmiştir. Meşihat'tan Sadaret'e gelen belgede, eskiden birkaç tekke dışında Rumeli ve Anadolu'da Bektaşî tekkelerinin tasfiye edildiği; ancak bazı ücra köşelerde Bektaşîlerin yeniden inşa ettikleri tekkelere baba namıyla din adamları seçtiklerinin görüldüğü ifade edilmiştir. Belgeye göre, eğer burada söz konusu edilen tekke eskiden beri berat verilmiş ve merkez tarafından tanınmış bir tekkeyse boş bulunan meşihata şeriata uygun bir biçimde, yerel unsurların da kabul edeceği, dini bütün bir Nakşî şeyhi getirilmelidir. Bu uygulama, bu gibi boşalan Bektaşî tekke meşihatlarına bundan sonra da sürdürülmelidir (BOA, BEO.2602.195080.2, 14 Rebiülahir 1323 [18 Haziran 1905]).

Bundan sonra arşive yansıyan belgeler de hemen aynı doğrultuda gerçekleşmiş, Derviş Nabi'nin Yanya vilayet merkezine sürülmesi kararlaştırılmış ve Bektaşî tekkelerine tayin edilecek din adamlarının merkezin denetiminde olması ve postnişinlerinin Nakşibendi tarikatından tayin edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (BOA, BEO.2567.192460., 28 Safer 1323 [4 Mayıs 1905]. BOA, DH.MKT. 833.15, 6 Muharrem 1322 [23 Mart 1904]).

Bu bürokratik yazışmalarından şu sonuçlara varılabilir: 1. 1826'da Bektaşî tekkesi kapatıldıktan sonra, Sadrazamlık düzeyinde Bektaşîlerin takibi sürmekte, Bektaşî meselesi ile Dahiliye Nezareti, Meşihat ve ilgili vilayet ilgilenmektedir. 2. Osmanlı bürokrasisine göre, Bektaşîler merkez politikalarına tehdit oluşturmayı sürdürmekte, Bektaşîlerin, özellikle tekkelerde din işlerini yürütecek Bektaşî babalarının, postnişinlerin "doğru İslamiyet"e göre tayin edilmesi, merkeze bağlanması gerektiği ifade edilmektedir. 3. Bektaşî tekkelerinin kontrol altında tutulması için "doğru İslamiyet"e göre, kitlelerin idare edilmesi, daha açık bir ifadeyle Sünni-Hanefi politika içinde eritilmesi için tekkelerin postnişinliğine Nakşibendi din adamlarının getirilmesi gerektiği kaydedilmiş ve vurgulanmıştır. 4. 1826'dan itibaren Bektaşî tekkeleri kapatılmış veya başlarına Sünni şeyhler geçirilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Bektaşîleri tasfiye etmeye veya onları Sünni-Hanefi sınırlar içinde eritmeye gayret etmiş; ancak bu belgelerden de anlaşıldığı gibi, tüm imparatorluk coğrafyasında bu politikayı uygulayamamıştır. Bektaşîlik, yasaklanmakla, kapatılmakla ve Osmanlı merkezinin bu örnekte görüldüğü gibi, tarikat üzerinde baskısı ve denetimi görülmekle birlikte yukarıda İstanbul'da ve merkeze uzak bölgelerde, Rumeli ve Anadolu'da özellikle köylerde yaşamını sürdürmüş, yeni tekkeler inşa etmiş, kendi geleneklerine göre,

babalarını ve din adamlarını kendi içlerinde seçmeyi ve yaşatmayı sürdürmüştür. Bu belgeler, bir yanıyla Bektaşîliğin merkez tarafından baskılandığını, başlarına getirilen Nakşibendi din adamlarıyla kontrol altında tutulduğunu, diğer yanıyla aşağı yukarı 80 yıl sonra dahi ayakta kalma, kendi geleneklerini yaşatma, kendi tekkelerini inşa etme ve kendi din adamlarını seçme çabasını sürdürdüğünü göstermektedir.

Sonuç

II. Abdülhamit döneminde Bektaşî meselesi, 19. yüzyılda meydana getirilen modernleşme politikası çerçevesinde sürmüş, Bektaşî kitleler, resmi mezhep kabul edilen Sünni-Hanefi sınırlar içinde görülmüş, değerlendirilmiş, onların bu sınırlar içinde eritilmesi, cami, okul, medrese, ulema gibi unsurlarla “yola getirilmesi” karar altına alınmıştır. Bektaşî meselesine dair Osmanlı devlet adamları tarafından yazılan raporlar, yapılan bürokratik yazışmalar Bektaşîlik nedir, ne değildir gibi sorunların umursanmadığını, Bektaşîlik’in dini ve siyasi önyargılar ve dedikodularla anlaşıldığını göstermektedir. Osmanlı idaresinin şüphesi en önemli sorunu burada ortaya çıkmakta, Bektaşîlik’in ve Bektaşîlerin kim oldukları, nasıl ibadetler gerçekleştirdikleri, itikatları, kadın-erkek ilişkileri, iktisadi-siyasi durumlarının kavranmadığı görülmekte, dolayısıyla mesele kavranmadığı, anlaşılmadığı gibi, getirilen çözüm önerileri de kullanışsız ve yararsız olmaktadır. Osmanlı bürokrasisi daha çok dini inançlarının ve siyasi sadakatlerinin etkisiyle Bektaşî meselesini değerlendirmiş, Bektaşî meselesini bir soruna dönüştürmüş, yorumlayamamış ve bu meseleye gerçeklikten uzak, cami, medrese, ulema, Sünni-Hanefi kimliğe dayanan kamu okulu gibi unsurlara dayanan çözüm önerileri getirmiştir. Bektaşî meselesi seküler bir yaklaşım ile anlaşılamayıp kavranmayınca ortaya bir sorun çıkarılmış, bu sorun ise sonuç vermeyen geleneksel tepkilerle ancak bu defa modern araçlarla çözüme kavuşturulmak istenmiştir.

II. Abdülhamit rejimi ve ondan önce, II. Mahmut ve Tanzimat rejiminin Bektaşî meselesinde benzer politikalar izlemelerine rağmen, II. Abdülhamit döneminde de Bektaşîlerin varlığını koruduğu, toparlandığı dahası etki alanlarını arttırdıkları dahi ifade edilebilir. Arşiv belgelerinde her ne kadar Bektaşîlerin ancak ücra yerlerde kendi geleneklerini sürdürdükleri ifade edilse de yine arşiv belgelerinde İstanbul, Sivas, Erzurum, Mamüretülaziz, Girit, Yanya gibi Bektaşîlerin yoğun yaşadığı yerlerde varlıklarını korudukları ve etkilerini sürdürdükleri izlenmektedir.

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

- BOA, BEO.2303.172709.2, 12 Muharrem 1322 [29 Mart 1904].
 BOA, BEO.2303.172709.1, 12 Muharrem 1322 [29 Mart 1904].
 BOA, BEO.2567.192460.2, 28 Safer 1323 [4 Mayıs 1905].
 BOA, BEO.2602.195080.2, 14 Rebiülahir 1323 [18 Haziran 1905].
 BOA, BEO.2602.195080.3, 14 Rebiülahir 1323 [18 Haziran 1905].
 BOA, DH.MKT. 833.15, 6 Muharrem 1322 [23 Mart 1904].
 BOA, DH.MKT.1485.38.1., 1 Cemaziyelahir 1305 [14 Şubat 1888].
 BOA, DH.MKT.1485.38.2., 1 Cemaziyelahir 1305 [14 Şubat 1888].
 BOA, DH.MKT.1487.43.1, 18 Cemaziyelevvel 1385 [1 Şubat 1888].
 BOA, DH.MKT.1501.105.1, 6 Şaban 1305 [18 Nisan 1888].
 BOA, DH.MKT.833.15, 6 Muharrem 1322 [23 Mart 1904].
 BOA, MF.MKT.174.33, 26 Zilhicce 1310 [11 Temmuz 1893].
 BOA, Y.A...HUS...462.2.1, 12 Teşrinisani 1319 [25 Kasım 1903].
 BOA, Y.A...HUS...462.44.1.2, 15 Teşrinisani 1319 [28 Kasım 1903].
 BOA, Y.A...HUS...462.44.3.1, 12 Teşrinisani 1319 [25 Kasım 1903].
 BOA, Y.A...HUS.462.44, 8 Ramazan 1321 [28 Kasım 1903].

B. Telif Eserler, Makaleler ve Tezler

- AKPINAR, Alişan (2016). "II. Abdülhamid Dönemi Devlet Zihniyetinin Alevi Algısı", *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik Tarih-Kimlik-İnanç-Ritüel*. Der. Çakmak, Yalçın ve Gürtaş, İmran. İstanbul: İletişim Yayınları. 215-226.
- ALANDAĞLI, Murat (2016). "Kızılbaşlara Dair İki Rapor: 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı İdarecilerinin Gözüyle Kızılbaşlar". *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik Tarih-Kimlik-İnanç-Ritüel*, der. Çakmak, Yalçın ve Gürtaş, İmran. İstanbul: İletişim Yayınları: 227-244.
- AYDIN, Bilgin (2003). "Meclis-i Meşâyih". *İslam Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: TDV Yayınları. 521-524.
- BERKES, Niyazi (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- BİREN, Mehmet T. (1993). *Bir Devlet Adamının Mehmet Tefik Beyin (Biren), II. Abdülhamit ve Mütareke Devri Hatıraları*. Yay. Haz. Fatma Reza Hürmen. İstanbul: Arma Yayınları.
- BUZPINAR, Ş. Tufan (2009). "Sayyâdi". *İslam Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: TDV Yayınları. 217-218.
- BUZPINAR, Ş. Tufan (2010). "Şeyh Zâfir", *İslam Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul: TDV Yayınları. 78-79.
- DABAĞYAN, Levon Panos (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şer Hareketleri ve Abdülhamit Han*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.

- DEMİREL, Fatmagül (2008). *II. Abdülhamit Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- DERİNGİL, Selim (2007). *Simgeden Millete, II. Abdülhamit'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ERASLAN, Cezmi (ty.). *II. Abdülhamit'in İslam Birliği*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- HARB, Muhammed (2012). *Sultan II. Abdülhamit*. Çev. Mustafa Özkan. İstanbul: Ark Yayınları.
- İRTEM, Süleyman Kâni (2003). *Bilinmeyen Abdülhamit*. Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayınları.
- KAMİL PAŞA (1991). *Kâmil Paşa'nın Anıları*. Yay. Haz. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Arba Yayınları.
- KARPAT, Kemal, H. (2001). *The Politization of Islam*. New York: Oxford Universty Press.
- KARPAT, Kemal, H. (2013). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- MADEN, Fahri (2016). "Girit'te Bektaşî Tekkeleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 79. 17-60.
- MAYAKON, İsmail Müştak (ty.). *Yıldız'da Neler Gördüm*. İstanbul: Sertel Matbaası.
- ÖZBEK, Nadir (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZCAN, Azmi (2001). "İttihad-ı İslâm". *İslam Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 470-475.
- ÖZCAN, Azmi (1997). *Pan-Islamism, Indian Muslims the Ottomans & Britain 1877-1924*. Leiden: Brill.
- ÖZER, Ekrem (2007). *Osmanlı'da Tekke Tarikat İslahatları –II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, SBE, TİBABD.
- ÖZTÜRK, Nazif, (1995). "Evkâf-ı Hümayun Nezâreti". *İslam Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: TDV Yayınları. 521-524.
- ÖZYÜKSEL, Murat (2000). *Hicaz Demiryolu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÖZYÜKSEL, Murat (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi (Anadolu Bağdat Demiryolu)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- VAROL, Muharrem (2011). "II. Abdülhamid'in 'Tarikat Siyaseti'". *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*. Ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Yy.
- YASAMEE, F.A.K. (1996). *Ottoman Diplomacy, Abdulhamid II and the Great Powers (1878-1888)*. İstanbul: The Isis Press.
- YILDIRIM, Nuran ve Özatalay, Bülent (2012). "Sultan II. Abdülhamit'in Sağlığı ve Sağlık Hizmetleri". *Sultan II. Abdülhamit ve Dönemi*. Ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi. 123-132.
- YILMAZ, Eray (2016). "Yeniçeri Kırımı, Bektaşî Tekkesinin Tasfiyesi ve Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Kimliği (1826-1908)". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 79, 111-128.
- YILMAZ, Eray (2017). "Tanzimat Döneminde Bir Bektaşî'nin Hikayesi, Hüseyin Yaşar Baba Nasıl Mülhid Oldu?". *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*. S. 15, 93-119.

